

Иван Недев

НЕУСЛОЖНЕНИ И УСЛОЖНЕНИ СМИСЛОВИ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ
КОМПОНЕНТИТЕ НА БЕЗСЪЮЗНИТЕ СЛОЖНИ ИЗРЕЧЕНИЯ

Смисловите отношения между компонентите на по-голяма част от безсъюзните сложни изречения могат да се вербализират чрез синтактично средство за връзка — съюз или съюзна дума¹. При едни безсъюзни сложни изречения вербализирането на смисловите отношения може да се реализира чрез едно синтактично средство за връзка, т. е. чрез един съюз (респ. чрез една съюзна дума), а при други — чрез две или повече от две синтактични средства за връзка, т. е. чрез два или повече от два съюза (респ. чрез две или повече от две съюзни думи).

Да спрем вниманието си на следните два случая:

1. “В криминалистиката обикновено така наречената “насрещна сграда” не бива да се пренебрегва: // ² тя винаги може да крие потенциален свидетел” (А. Гуляшки).

2. “Тих шепот изпълва църквата: // всеки прибавя към дара си по една молба, по една дума на горещ копнеж за здраве, за живот, за сполука” (Ф. Попова-Мутафова).

Между компонентите на първото безсъюзно сложно изречение можем да употребим синтактичното средство за връзка “защото” (“тъй като”, “понеже”), срв. “В криминалистиката обикновено така наречената “насрещна сграда” не бива да се пренебрегва, **защото (тъй като, понеже)** тя винаги може да крие потенциален свидетел”. А, както е известно, в сложните съставни изречения предикативната единица, която се води от това синтактично средство за връзка, се намира в причинни смислови отношения с другата предикативна единица. Между компонентите на това безсъюзно сложно изречение не бихме могли да употребим друго синтактично средство за връзка (което е специализирано за изразяване на друг клас смислови отношения³ — като например “когато”, “ако”, “макар че” и пр.).

Смисловите отношения между компонентите на безсъюзните сложни изречения, които могат да се вербализират чрез едно синтактично средство за връзка (чрез един съюз, респ. чрез една съюзна дума), назоваваме с термина “неусложнени смислови отношения”.

Други примери на безсъюзни сложни изречения с неусложнени смислови отношения: “Стоян седна да вечеря, смутен, цял зачервен до сълзи. . . **Значи, истина е — // той вече е баща**, има дъщеря” (Д. Талев) (срв. “. . . Значи, истина е, че той вече е баща. . .”). “Плуваше и премисляше как тоя път да се справи с крокодила. **Племето му от памтивека воюваше с тия противни влечуги: // биеше ги с копия, ловеше ги с въдици от кръстосани заострени колове, стреляше ги с пушки**” (П. Бобев) (срв. “. . . Племето му от памтивека воюваше с тия противни влечуги, **като ги биеше с копия, ловеше ги с въдици от кръстосани заострени колове, стреляше ги с пушки**”). “**Отведнъж далечен и мъглив спомен изплува в паметта ми: // стоя в полутъмния входник, а пред мен нещо се белее в мрака. . .** Но кога беше това?” (Ем. Станев) (срв. “Отведнъж далечен и мъглив спомен изплува в паметта ми, **а именно: стоя в полутъмния входник, а пред мен нещо се белее в мрака. . .**”).

Между компонентите на второто безсъюзно сложно изречение също можем да употребим синтактичното средство за връзка “защото” (“тъй като”, “понеже”), срв. “Тих шепот изпълва църквата, **защото (тъй като, понеже)** всеки прибавя към дара си по една молба, по една дума на горещ копнеж за здраве, за живот, за сполука”. Следователно можем да твърдим, че и в това безсъюзно сложно изречение смисловите отношения са причинни (нали синтактичното средство “защото” (“тъй като”, “понеже”) е специализирано за изразяване на причинни смислови отношения — в съюзните сложни изречения). Но в противовес на първото безсъюзно сложно изречение тук можем да употребим и други синтактични средства за връзка, всяко от които е специализирано за изразяване на отделен клас смислови отношения, срв. : “Тих шепот изпълва църквата и всеки прибавя към дара си по една молба, по една дума на горещ копнеж за здраве, за живот, за сполука”; “Тих шепот изпълва църквата, **когато** всеки прибавя към дара си по една молба, по една дума на горещ копнеж за здраве, за живот, за сполука”. Както се разбира от различните съюзни аналози на безсъюзното сложно изречение, употребеното синтактично средство за връзка налага онзи клас смислови отношения, на които то е специализиран израз: “защото” (“тъй като”, “понеже”) налага причинни смислови отношения, “и” — съединителни смислови отношения, “когато” — темпорални смислови отношения.

Какво става със смисловите отношения, които не са вербализирани, но могат да бъдат вербализирани? Т. е. какво става например със съединителните смислови отношения и с темпоралните смислови отношения в разглежданото сложно изречение, когато е употребено синтактичното средство за връзка “защото” (“тъй като”, “понеже”) пред втория компонент? Тези смислови отношения не изчезват, но са “потиснати” от употребеното синтактично средство за връзка. Те могат “да излязат на повърхността”, когато се употреби синтактичното средство за връзка, което е специализирано за тяхното изразяване. Интересно тълкуване на невербализираните смислови отношения в съюзните сложни изречения предлага Е. Н. Ширяев: “Може да се предполага, че функцията на

съюза (респ. на съюзната дума) в сложното изречение се състои не само в това да изрази съответното значение, но и в това да подави, да неутрализира всички онези смислови отношения, които са вложени като имплицитни в лексикално-семантичното съдържание на предикативните конструкции”⁴.

В някои съюзни сложни изречения невербализираните смислови отношения твърде ясно се долавят. И този факт не е избягнал от вниманието на авторите на академичната Граматика на съвременния български книжовен език. Ще цитираме отделни техни твърдения: “В изреченията с **когато** наред с темпоралния смисъл може да се изрази и условно значение”⁵. “Смесване на обектно и причинно значение се наблюдава при сказуемо, изразено с глагол от семантичния кръг ‘емоционална или емоционално-мисловна дейност’: **благодаря, съжалявам, радвам се, гордея се, ядосвам се, страхувам се** и пр.”⁶. “Някои от условните изречения с повторително или обобщително действие поради своя характер са близки по семантика с подчинените обстоятелствени изречения, въвеждани от относителното наречие **когато**. . .”⁷. Отбелязаните мисли ни убеждават, че имплицитните смислови отношения понякога проникват дори през “преградата, която поставя пред тях” синтактичното средство за връзка.

При безсъюзните сложни изречения липсва синтактично средство за връзка, затова всички смислови отношения се “предусещат” по-ясно, по-осезаемо. Независимо от това някои от тях могат да се схващат като доминиращи, защото се възприемат като най-типични съответствия на отношенията между означените събития. Кой смислови отношения могат да се схващат като доминиращи, се “диктува” от широкия контекст или от общия фонд от знания на участниците в словесната комуникация (в това число и от миналия им опит).

Безсъюзното сложно изречение “Навън беше гъст мрак; по стълбите и на двора нямаше никой” (А. Страшимиров) е носител на множество имплицитни смислови отношения, които разрешават да “възстановим” различни синтактични средства за връзка, срв. : “Навън беше гъст мрак, а по стълбите и на двора нямаше никой”; “**Когато** навън беше гъст мрак, по стълбите и на двора нямаше никой”; “**Тъй като** (понеже) навън беше гъст мрак, по стълбите и на двора нямаше никой” и т. н. Струва ни се обаче, че като чуе (или като прочете) това безсъюзно сложно изречение, слушателят (респ. читателят) е по-склонен да приеме смисловите отношения между двете предикативни единици като следствени, т. е. събитието, означено с предикативната единица “. . . по стълбите и на двора нямаше никой” се схваща като следствие от събитието, за което става дума в предикативната единица “Навън беше гъст мрак. . .”, срв. със съюзния аналог “Навън беше гъст мрак, затова по стълбите и на двора нямаше никой”. Но ако вземе под внимание събитията, назовани в широкия контекст, адресатът на съобщението би могъл да изтълкува смисловите отношения като съединителни, срв. “Бедната девойка трепереше като лист. И се вслуша с луд страх. И припна към прозореца. **Навън беше гъст мрак; по стълбите и на двора нямаше никой**” (А. Страшимиров). Душевното състояние на девойката, за което се

говори в предходните изречения, “подказва”, че комуникативната цел на автора на изказването не е да изрази следствени смислови отношения между предикативните единици на безсъюзното сложно изречение, а да представи факти, които засилват чувството на страх. Затова той съобщава едно събитие (“Навън беше гъст мрак. . .”), към него “прибавя” съобщение за още едно събитие (“. . . по стълбите и на двора нямаше никой”), за да ни внуши още по-убедително, че момичето основателно се безпокои, срв. “Навън беше гъст мрак и по стълбите и на двора нямаше никой”.

Смисловите отношения между компонентите на безсъюзното сложно изречение “Внезапно отсрещните космати върхове се позлатиха: // слънцето изгряваше над кръгозора” (Ив. Вазов) се схващат като причинни, защото участниците в речевия акт знаят, че изгряването на слънцето “позлатява” предметите. Следователно “позлатяването” на “отсрещните космати върхове” се дължи на изгряването на слънцето. Вербализирани чрез специализираното си синтактично средство за връзка, тези смислови отношения могат да се представят по следния начин: “Внезапно отсрещните космати върхове се позлатиха, **защото** (тъй като, понеже) слънцето изгряваше над кръгозора”. Ако участниците в речевия акт нямат знания за каузалната връзка между “позлатяването” на предметите и изгряването на слънцето, вероятно биха възприели тези смислови отношения като темпорални (срв. “**Когато** внезапно отсрещните космати върхове се позлатиха, слънцето изгряваше над кръгозора”) или като съпоставителни (срв. “Внезапно отсрещните космати върхове се позлатиха, **а** слънцето изгряваше над кръгозора”).

Твърде често отделните смислови отношения в безсъюзните сложни изречения така се вплитат едни в други, че образуват компактно единство, от което е трудно да се изведат определени смислови отношения като доминиращи. В безсъюзното сложно изречение “Фесове, цилиндри, офицерски наметала се мяркаха пред тях; // от закритите с перденца прозорци долиташе женски кикот. . .” (Ст. Дичев) с еднакво основание смисловите отношения могат да се квалифицират като съединителни (срв. “Фесове, цилиндри, офицерски наметала се мяркаха пред тях **и** от закритите с перденца прозорци долиташе женски кикот. . .”), като съпоставителни (срв. “Фесове, цилиндри, офицерски наметала се мяркаха пред тях, **а** от закритите с перденца прозорци долиташе женски кикот. . .”) и като темпорални (срв. “**Когато** фесове, цилиндри, офицерски наметала се мяркаха пред тях, от закритите с перденца прозорци долиташе женски кикот. . .”). Нито едни от посочените смислови отношения не се схващат като имащи превес над другите смислови отношения.

Смисловите отношения между компонентите на безсъюзните сложни изречения, които могат да се вербализират чрез две или повече от две синтактични средства за връзка (чрез два или повече от два съюза, респ. чрез две или повече от две съюзни думи), назоваваме с термина “усложнени смислови отношения”⁸.

Други примери на безсъюзни сложни изречения с усложнени смислови отношения: “Бе го отгледала и възпитала съвсем сама, // досега никой не бе успял да го одраска с нокът” (П. Вежинов) (срв. : “Бе го отгледала и възпитала съвсем сама и досега никой не бе успял да го одраска с нокът”; “Бе го отгледала и възпитала съвсем сама, но досега никой не бе успял да го одраска с нокът”; “**Макар че** бе го отгледала и възпитала съвсем сама, досега никой не бе успял да го одраска с нокът”). “Негърът ме отнесе на най-близкото пристанище: // подари ме на един моряк” (А. Каралийчев) (срв. : “Негърът ме отнесе на най-близкото пристанище и ме подари на един моряк”; “**Когато** негърът ме отнесе на най-близкото пристанище, подари ме на един моряк”; “Негърът ме отнесе на най-близкото пристанище, за да ме подари на един моряк”). “Радостна вълна заля гърдите ми, // усетих в гърлото си нещо горещо” (Вл. Иванов) (срв. : “Радостна вълна заля гърдите ми и усетих в гърлото си нещо горещо”; “Радостна вълна заля гърдите ми, но усетих в гърлото си нещо горещо”; “**Макар че** радостна вълна заля гърдите ми, усетих в гърлото си нещо горещо”; “**Когато** радостна вълна заля гърдите ми, усетих в гърлото си нещо горещо”; “**Тъй като (понеже)** радостна вълна заля гърдите ми, усетих в гърлото си нещо горещо”; “Радостна вълна заля гърдите ми, **затова** усетих в гърлото си нещо горещо”).

Усложнените смислови отношения не могат да бъдат назовани с прости термини, така както назоваваме например съединителните смислови отношения, съпоставителните смислови отношения, противопоставителните смислови отношения и т. н. Те обаче могат да се назовават със съставни термини, изградени от наименованията на всички класове смислови отношения, които могат да се вербализират в съответното безсъюзно сложно изречение. Смисловите отношения в безсъюзното сложно изречение “Като змия изсъска гъстоплетеният камшик в ръката на Индже, // белият му кон хвъркна под него” (Й. Йовков) са едновременно съединителни (срв. “Като змия изсъска гъстоплетеният камшик в ръката на Индже и белият му кон хвъркна под него”), съпоставителни (срв. “Като змия изсъска гъстоплетеният камшик в ръката на Индже, а белият му кон хвъркна под него”), темпорални (срв. “**Когато** като змия изсъска гъстоплетеният камшик в ръката на Индже, белият му кон хвъркна под него”), причинни (срв. “**Тъй като (понеже)** като змия изсъска гъстоплетеният камшик в ръката на Индже, белият му кон хвъркна под него”) и следствени (срв. “Като змия изсъска гъстоплетеният камшик в ръката на Индже, **затова** белият му кон хвъркна под него”). Тази “сплав” от смислови отношения можем да означим със съставния термин “съединително-съпоставителни-темпорални-причинни-следствени смислови отношения”.

Някои смислови отношения при безсъюзните сложни изречения съществуват само като “съставки” на усложнени смислови отношения; те никога не се срещат сами — като неусложнени смислови отношения.

Ще спрем вниманието си на такива случаи.

Когато предикативните единици на безсъюзното сложно изречение назо-

вават събития, които се реализират едновременно, смисловите отношения биват съединителни, съпоставителни и темпорални, т. е. те са съединително-съпоставителни-темпорални, напр. : “В далечината се чуа изстрели, // две от кучетата се сдавиха яко” (Д. Цончев), срв. : “ В далечината се чуа изстрели и две от кучетата се сдавиха яко”; “В далечината се чуа изстрели, а две от кучетата се сдавиха яко”; “**Когато** в далечината се чуа изстрели, две от кучетата се сдавиха яко”.

Когато предикативните единици на безсъюзното сложно изречение назовават събития, едното от които е условие за реализирането на другото, смисловите отношения се схващат като условни и като темпорални, т. е. те са условно-темпорални, напр. : “И как всичко ѝ прилича; **каже нещо — // умно е; направи нещо — // хубаво е!**” (Й. Йовков) (срв. : “. . . **ако** каже нещо, умно е; **ако** направи нещо, хубаво е!”; “. . . **когато** каже нещо, умно е; **когато** направи нещо, хубаво е!”). Условните и темпоралните смислови отношения могат да бъдат “съставки” и на по-голям комплекс от усложнени смислови отношения, напр. : съединително-съпоставителни-темпорални-условни-причинни-следствени смислови отношения: “Дъщеричките идат здрави, игриви, // майките стоят край тях превъзходни” (Б. Болгар), срв. “Дъщеричките идат здрави, игриви и майките стоят край тях превъзходни”; “Дъщеричките идат здрави, игриви, а майките стоят край тях превъзходни”; “**Когато** дъщеричките идат здрави, игриви, майките стоят край тях превъзходни”; “**Ако** дъщеричките идат здрави, игриви, майките стоят край тях превъзходни”; “**Тъй като (понеже)** дъщеричките идат здрави, игриви, майките стоят край тях превъзходни”; “Дъщеричките идат здрави, игриви, **затова** майките стоят край тях превъзходни”.

Наличието на условни смислови отношения в дадено безсъюзно сложно изречение предполага винаги наличието на темпорални смислови отношения, но наличието на темпорални смислови отношения в дадено безсъюзно сложно изречение не предполага винаги наличието на условни смислови отношения. Когато първият компонент на безсъюзното сложно изречение назовава повтарящо се събитие, наличието на темпорални смислови отношения предполага наличието и на условни смислови отношения, т. е. смисловите отношения са темпорално-условни, напр. : “**Натиснеш едно копче — // антената се вдига; натиснеш друго — // прозорчето се отваря**, без да въртиш ръчката” (К. Топалов), срв. : “**Когато** натиснеш едно копче, антената се вдига; **когато** натиснеш друго, прозорчето се отваря. . .”; “**Ако** натиснеш едно копче, антената се вдига; **ако** натиснеш друго, прозорчето се отваря. . .”. Когато обаче първият компонент на безсъюзното сложно изречение е представен от предикативна единица с глагол казуемо в свършен вид, темпоралните смислови отношения не се “придружават” непременно от условни смислови отношения, напр. : съединително-съпоставителни-темпорални-причинни-следствени смислови отношения: “Отвън **някой** подвижна закачливо — // съвсем близо до нас се вдигна весел шум” (А. Семерджиев), срв. : “Отвън **някой** подвижна закачливо и съвсем близо до

нас се вдигна весел шум”; “Отвън някой подвикна закачливо, а съвсем близо до нас се вдигна весел шум”; “Когато отвън някой подвикна закачливо, съвсем близо до нас се вдигна весел шум”; “Тъй като (понеже) отвън някой подвикна закачливо, съвсем близо до нас се вдигна весел шум”; “Отвън някой подвикна закачливо, **зато**ва съвсем близо до нас се вдигна весел шум”. В усложнените смислови отношения на това безсъюзно сложно изречение присъствуват темпорални смислови отношения, но липсват условни смислови отношения. Невъзможна е употребата на специализираното синтактично средство за изразяване на условни смислови отношения — съюза “ако”.

Когато втората предикативна единица на безсъюзното сложно изречение назовава събитие, чието реализиране е резултат от реализирането на събитието, означено с първата предикативна единица, смисловите отношения се възприемат като следствени и като причинни, т. е. те са причинно-следствени, напр.: “Двамата мъже са изненадани от моето появяване, // оглеждат ме внимателно и малко учудено” (Хр. Поляков), срв. “Двамата мъже са изненадани от моето появяване, **зато**ва ме оглеждат внимателно и малко учудено”; “Тъй като (понеже) двамата мъже са изненадани от моето появяване, оглеждат ме внимателно и малко учудено”. Но причинните смислови отношения могат да се срещнат както като неусложнени, така и като усложнени. Ако събитието причина се назовава от втората предикативна единица на безсъюзното сложно изречение, налице са неусложнени причинни смислови отношения, напр.: “Хората не ме интересуваха. **Не ми харесваха лицата им, // виждаха ми се противни**” (П. Вежинов), срв. “. . . Не ми харесваха лицата им, **защото** ми се виждаха противни”. Когато обаче събитието причина се назовава от първата предикативна единица на безсъюзното сложно изречение, причинните смислови отношения задължително се “придружават” от следствени смислови отношения, напр.: “Веселият разговор е свят като хляба — // не бива да се чупи без нужда” (А. Гуляшки), срв. “Тъй като (понеже) веселият разговор е свят като хляба, не бива да се чупи без нужда”; “Веселият разговор е свят като хляба, **зато**ва не бива да се чупи без нужда”. Причинно-следствените смислови отношения могат да бъдат част от по-голям комплекс усложнени смислови отношения. В такива случаи предикативната единица, която се схваща като означение и на събитие причина, задължително се намира на първо място в безсъюзното сложно изречение, напр.: “Събираше войски; // болярите докарваха своите отроци въоръжени и ги присъединяваха към другите ратници” (Ив. Вазов). Смисловите отношения в това безсъюзно сложно изречение могат да се квалифицират като съединително-съпоставителни-темпорални-условни-причинни-следствени, срв.: “Събираше войски и болярите докарваха своите отроци въоръжени. . .”; “Събираше войски, **а** болярите докарваха своите отроци въоръжени. . .”; “Когато събираше войски, болярите докарваха своите отроци въоръжени. . .”; “Ако събираше войски, болярите докарваха своите отроци въоръжени. . .”; “Тъй като (понеже) събираше

войски, боярите докарваха своите отроци въоръжени. . .”; “Събираше войски, **затова** боярите докарваха своите отроци въоръжени. . .”.

Противопоставителните и съпоставителните смислови отношения съществуват в сложни изречения (съюзни и безсъюзни), при които е налице някакъв контраст. Този контраст може да бъде по-силен или по-слаб. Когато е по-силен, смисловите отношения се възприемат като противопоставителни, а когато е по-слаб — като съпоставителни, напр. : противопоставителни смислови отношения: в съюзно сложно изречение: “Беше достигнал дъното на своето падение, **но** в душата му остана жив мечтателен блян по някакъв прекрасен живот” (Ем. Станев), в безсъюзно сложно изречение: “Един отблъсква сто — // връхлитат двеста с тъмна ярост. . .” (В. Андреев); съпоставителни смислови отношения: в съюзно сложно изречение: “Тъжно шумят узрели кукурузи, **а** из тях на облаци, на облаци се вдигат сиви врабци. . .” (Елин Пелин), в безсъюзно сложно изречение: “От обикновените войни бяха пленени над десет хиляди души; // вождът на ордата Вигор беше загинал” (Л. Чолаков). И отстъпителните смислови отношения съществуват в сложни изречения (съюзни и безсъюзни), при които е налице някакъв контраст, но за разлика от противопоставителните (съпоставителните) смислови отношения те се съпътствуват от идеята, че едното събитие “отстъпва”, за да се реализира другото събитие, срв. напр. : “Войната е далече, **но** селцето живее с нея” и “**Макар че** войната е далече, селцето живее с нея” (Й. Радичков).

От кратката характеристика на противопоставителните (съпоставителните) смислови отношения и на отстъпителните смислови отношения се разбира, че те имат общ елемент — наличието на контраст между означените събития. Той именно е факторът, който дава възможност без затруднение сложните съчинени изречения с противопоставителни (съпоставителни) смислови отношения да се превръщат в сложни съставни изречения с отстъпителни смислови отношения; и обратно: сложните съставни изречения с отстъпителни смислови отношения да се превръщат в сложни съчинени изречения с противопоставителни (съпоставителни) смислови отношения, напр. : “На два пъти край него мина Севда, **но** той не я забеляза” (Г. Караславов), срв. “**Макар че** на два пъти край него мина Севда, той не я забеляза”. “**Макар че** му викат циганчето, той не се смяташе за циганин” (Ст. Ц. Даскалов), срв. “Викат му циганчето, **но** той не се смяташе за циганин”.

Тъй като при безсъюзните сложни изречения няма синтактично средство за връзка между предикативните единици, чието предназначение е да представят смисловите отношения като противопоставителни (съпоставителни) или като отстъпителни, двата класа смислови отношения битуват заедно. Това обстоятелство “разрешава” смисловите отношения да могат да се вербализират както чрез синтактично средство за изразяване на противопоставителни (съпоставителни) смислови отношения — съюза “но” (или съюза “а”), така и чрез синтактично средство за изразяване на отстъпителни смислови отношения —

съюза “макар че”. От което пък следва, че смисловите отношения в такива безсъюзни сложни изречения са противопоставително (съпоставително)-отстъпителни, напр. : “Смаяли се дърварите. Почнали да сечат. **Секли, секли — // не могли да го отсекаат до вечерта**” (Ран Босилек) (срв. : “. . . Секли, секли, но не могли да го отсекаат до вечерта”; “. . . **Макар че** секли, секли, не могли да го отсекаат до вечерта”). “И кръчмата се изпълни със страшна глъчка. . . **На едно място се караха, // на друго пееха**” (Й. Йовков) (срв. : “. . . На едно място се караха, а на друго пееха”; “. . . **Макар че** на едно място се караха, на друго пееха”).

— — —

В заключение ще посочим, че безсъюзните сложни изречения с неусложнени смислови отношения имат по един аналог сред съюзните сложни изречения, а безсъюзните сложни изречения с усложнени смислови отношения имат по два или повече от два аналога сред съюзните сложни изречения, тъй като не съществува такова синтактично средство за връзка, което би могло да вербализира цялата им съвкупност от смислови отношения.

БЕЛЕЖКИ

¹ В съвременния български книжовен език съществуват и безсъюзни сложни изречения, при които смисловите отношения могат да се вербализират не чрез синтактично средство за връзка (съюз или съюзна дума), а по описателен път — чрез предикативна единица, напр. : “Напоследък времето се поправи: денем грееше слънце, снегът ослепително блещеше, въздухът беше неподвижен и топъл” (Й. Йовков). Вторият компонент на това безсъюзно сложно изречение (който е изграден от три предикативни единици: “. . . денем грееше слънце, снегът ослепително блещеше, въздухът беше неподвижен и топъл”) “доказва” (както коментира, тълкува) събитието, означено с първия компонент “Напоследък времето се поправи. . .”. Смисловите отношения между двата компонента могат да се вербализират приблизително чрез предикативната единица “. . . доказателство за това е фактът, че. . .”, срв. “Напоследък времето се поправи, **доказателство за това е фактът, че** денем грееше слънце, снегът ослепително блещеше, въздухът беше неподвижен и топъл”. При някои безсъюзни сложни изречения смисловите отношения не могат да се вербализират нито чрез синтактично средство за връзка (съюз или съюзна дума), нито по описателен път — чрез предикативна единица, напр. : “**Тъй е в сертонските ферми — младежите са свикнали да танцуват един с друг. Защото няма момичета**” (М. Вълев).

² Тук и по-нататък с две наклонени черти (//) отбелязваме границата между компонентите на безсъюзните сложни изречения — за по-голяма яснота, тъй като в редица случаи отделни компоненти на безсъюзни сложни изречения съдържат по две или повече от две предикативни единици, които се свързват по-

между си също безсъюзно, напр. : “Бежанците отиваха напред. . . Връщане нямаше: // отпред беше явна опасност, отзад беше сигурна гибел” (Ив. Вазов).

³ Съществуват различни класове смислови отношения между компонентите на сложните изречения: съединителни смислови отношения, съпоставителни смислови отношения, противопоставителни смислови отношения, субектно-предикатни смислови отношения, предикатно-обектни смислови отношения и др. Към кой клас смислови отношения спадат смисловите отношения между компонентите на дадено сложно изречение, се определя или от отношенията между събитията, назовани от компонентите на сложното изречение, или от употребеното синтактично средство за връзка (от употребения съюз, респ. от употребената съюзна дума) — в съюзните сложни изречения. В конструкцията “Сам Теодосий усети, **че** очите му се наливат с влага” (Ст. Загорчинов) предикатно-обектните смислови отношения се определят от отношенията между означените събития. Събитието, означено с предикативната единица “. . . че очите му се наливат с влага”, изпълнява ролята на обект, засегнат от действието, изразено чрез глагола казуемо на предходната предикативна единица “Сам Теодосий усети. . .”. Те остават предикатно-обектни и след изпускането на съюза “че” или след замяната му с друго синтактично средство за връзка, срв. “Сам Теодосий усети: // очите му се наливат с влага”; “Сам Теодосий усети **как** очите му се наливат с влага”. Но в конструкцията “Пръчът беше се показал около градината, **затова** Марин тръгна нататък” (Й. Йовков) следствените смислови отношения се определят от употребения съюз — “затова” (а не от отношенията между означените събития). Отстраняването на съюза “затова” размива смисловите отношения между предикативните единици, срв. “Пръчът беше се показал около градината; // Марин тръгна нататък”. В това безсъюзно сложно изречение могат да се употребят различни синтактични средства, които съответно налагат различни смислови отношения, срв. : “Пръчът беше се показал около градината **и** Марин тръгна нататък” (съединителни смислови отношения); “Пръчът беше се показал около градината, **а** Марин тръгна нататък” (съпоставителни смислови отношения); “**Когато** пръчът беше се показал около градината, Марин тръгна нататък” (темпорални смислови отношения); “**Тъй като (понеже)** пръчът беше се показал около градината, Марин тръгна нататък” (причинни смислови отношения).

⁴ Е. Н. Ширяев. Бессоюзное сложное предложение в современном русском языке. М., 1986, с. 68—69.

⁵ Граматика на съвременния български книжовен език. Т. III. Синтаксис. С., 1983, с. 359.

⁶ Пак там, с. 378.

⁷ Пак там, с. 396—397.

⁸ За усложнени смислови отношения не може да се говори в безсъюзни сложни изречения, при които вторият компонент заема синтактичната позиция на елемент от задължителното обкръжение на казуемото в първия компонент.

В такива случаи смисловите отношения биват субектно-предикатни или предикатно-обектни независимо от броя на синтактичните средства за връзка, които е възможно да се употребят между компонентите на безсъюзното сложно изречение, напр. : субектно-предикатни смислови отношения: “За Димка беше ясно: // Ванчев и другарите му от Каблешково ги заплашва смъртна опасност” (Ем. Коралов) (срв. : “За Димка беше ясно, **че** Ванчев и другарите му от Каблешково ги заплашва смъртна опасност”; “За Димка беше ясно **защо** Ванчев и другарите му от Каблешково ги заплашва смъртна опасност”; “За Димка беше ясно **кога** Ванчев и другарите му от Каблешково ги заплашва смъртна опасност”); предикатно-обектни смислови отношения: “И тя си мислеше: // тия хора действително имат нужда от помощ” (Елин Пелин) (срв. : “И тя си мислеше, **че** тия хора действително имат нужда от помощ”; “И тя си мислеше **дали** тия хора действително имат нужда от помощ”; “И тя си мислеше **защо** тия хора действително имат нужда от помощ”).